

E. Pagels, *THE Gnostic Gospels*. New York, Random House 1979, ss. 182;
VERSUCHUNG DURCH ERKENNTNIS. DIE GNOSTISCHEN EVANGELIEN,
 tł. A. Schweikhart, Frankfurt 1981, ss. 218.

Elains Pagels, amerykańska badaczka historii religii, jest uznanym autorytetem w dziedzinie badań gnostycyzmu, zwłaszcza jego społecznych i kościelnych uwarunkowań. Znana jest jako autorka rozprawy na temat gnostyckiej egzegezy Ewangelii św. Jana, rozprawy o egzegezie gnostyckich listów św. Pawła oraz szeregu artykułów i tłumaczeń gnostycko-koptyjskich tekstów. Jej książka *The Gnostic Gospels* została przetłumaczona w 1981 r. na język niemiecki, co, zważywszy wysoki poziom badań niemieckojęzycznych w dziedzinie gnozy, dobrze świadczy o jej wartości i zapotrzebowaniu na rynku wydawniczym. W języku niemieckim wzbudziła również żywe zainteresowanie w kręgach fachowców, choć nie pozbawiona jest przede wszystkim walorów popularyzatorskich.

We wprowadzeniu autorka zajmuje się najpierw zbiorem tekstów z Nag Hammadi. Właśnie to nowe źródło wiedzy o gnostycyzmie, zbiór oryginalnych utworów gnostyków, wzbudził zainteresowanie badaczy, a także czytelników. Zainteresowanie budzą nie tylko sensacyjne okoliczności odkrycia papirusów z IV w., ale również treść owych utworów, czyli gnostyckie wywody i spekulacje, które dotąd znaliśmy tylko z relacji przeciwników, polemistów antygnostyckich: Ireneusza, Tertuliana, Hipolita i innych Ojców Kościoła. E. Pagels ukazuje najpierw historię odkrycia, równie sensacyjną jak sam zbiór, perypetie związane z ich wydaniem, ocenia wartość źródłową nowych tekstów.

Poszczególne rozdziały pracy powstały najpierw oddzielnie, jako artykuły. Pierwsze cztery rozdziały, jak wyznaje sama autorka, związane są z tematem związków polityki i religii, następne dwa poświęcono zagadnieniom podstawowym, pojęciu gnozy i jej związku z Kościołem. Książka nie omawia więc, jakby sugerował tytuł, całosci gnostyckiej nauki ewangelii. Jest jednak pozycją godną przetłumaczenia na język polski.

Pierwszy rozdział dotyczy żywego w II w. sporu o zmartwychwstanie i przynosi interesujące uwagi na temat przeakcentowania tego sporu, a mianowicie, aspektu cielesnego zmartwychwstania, tożsamości ciała człowieka po zmartwychwstaniu. Rzecz staje się zrozumiała po odniesieniu do sporu Kościoła z gnostykami odrzucającymi cielesne zmartwychwstanie. E. Pagels sięga dalej, ukazując wpływ apologetycznej tendencji teologii II w. na ujęcie nauki o zmartwychwstaniu samego Jezusa, a zwłaszcza znaczenie świadków tego zmartwychwstania, apostołów, a następnie biskupów. Niektóre jej wnioski budzą krytyczną refleksję, ale właśnie dlatego są interesujące, zmuszają do przemyślenia wielu podstawowych zagadnień teologicznych. W drugim rozdziale zajmuje się związkiem monoteizmu z monarchicznym ustrojem Kościoła (jeden Bóg — jeden biskup). Wnioski autorki nie zawsze są godne uznania bez zastrzeżeń, ale sama myśl, zwłaszcza rozwijana przy pomocy analizy gnostyckich wypowiedzi, jest interesująca. Zdaniem autorki, monarchiczny episkopat wykrystalizował się i umocnił w II w. przede wszystkim na tle sporów z gnostykami. Wydaje się to bardzo prawdopodobne, chociaż Kościół toczył spór nie tylko z gnostykami, a do walki przystąpił już z dosyć wyraźnie ukształtowanym urzędem biskupa monarchicznego w Kościele.

Ścisłe teologiczny temat, wydaje się, pojawia się w rozdziale trzecim „Bóg — Ojciec — Matka”. Temat interesujący i dzisiaj wielu, ze względu na pytania o stanowisko kobiety w Kościele, o racje teologiczne stanowiska, a sięgając głębiej, o zagadnienia płci w odniesieniu do Boga. I ten rozdział budzi krytyczne uwagi. Wydaje się, że analiza niektórych wypowiedzi gnostyków nie jest dokładna. Symboliczny język gnostyków autorka interpretuje dosłownie, choć odwrotnie akurat podchodzi do języka chrześcijańskiej teologii. Też autorki jest pogląd, że praktyka kościelna, pierwotnie wysoka pozycja kobiety w Kościele, a następnie jej usunięcie z życia społecznego pozostaje w związku z teologią. Podobny związek między teologią a praktyką dostrzega autorka w zagadnie-

niu cierpienia, to jest teologii śmierci Jezusa oraz prześladowań chrześcijan w II i III w. Jest to temat rozdziału czwartego. Wnioski wyprowadzone z analizy gnostyckich wypowiedzi na temat męczeństwa ukazują, jak różnorodne były poglądy chrześcijan na temat męczeństwa i w jak różny sposób próbowano je uzasadniać.

Piąty rozdział poświęciła autorka gnostyckiej eklezjologii, a więc tematowi, który również nawiązuje do zagadnień społecznych. Walka z gnostycyzmem pozwoliła teologom nie tylko określić zakres władzy biskupa, ale również społeczny wymiar Kościoła. W przeciwieństwie do koncepcji gnostyckich, które rozróżniały wyraźnie wezwanych i wybranych, chrześcijańscy ortodoksi lepiej i wyraźniej wskazywali, co znaczy „katolicki”, to jest dostępny dla wszystkich.

W ostatnim, szóstym rozdziale, E. Pagels rozważa samo pojęcie gnozy. Dla gnostyków gnoza oznaczała poznanie siebie i Boga jako jeden przedmiot poznania. Oczywiście idea tożsamości Boga i człowieka zaznaczała się w ten sposób bardzo wyraźnie. Gnostycy różnili się więc od ortodoksów nie tylko szczegółami swojej teologii, ale przedstawiali całkowicie odmienną i obcą chrześcijaństwu koncepcję religijności. Dla chrześcijan drogą do poznania Boga, a więc w szerszym sensie i do zbawienia, był Chrystus, czyli wcielony Syn Boży, i Kościół, Jego ciało. Dla gnostyków drogą do poznania Boga był sam człowiek, każdy gnostyk dla siebie. Gnoza była rodzajem „samozbawienia”. Dla gnostyków nie istniała zatem różnica między teologią a antropologią, między Bogiem a *anthropos*. Boga nazwano dlatego Człowiekiem. Autorka wysuwa mimochodem kilka ciekawych uwag pod adresem współczesnej teologii, która również wystawiona jest na pokusę zmiany teologii na antropologię.

Książkę zamyka krótkie zakończenie wskazujące na znaczenie gnostycyzmu dla formowania się teologii II i III w. Wartość tej części pracy polega na wyprowadzeniu ogólnych uwag o religijności i teologii, także w odniesieniu do problemów współczesnych.

Odkrycie gnostyckich tekstów z Nag Hammadi to wydarzenie mało znane czytelnikom polskim. Ten zbiór źródeł, obszerniejszy i znacznie ważniejszych od qumrańskiego, wciąż czeka w języku polskim na publikację popularną, a jednocześnie fachową. Wydaje się, że taką popularyzacją może być książka E. Pagels. Napisana przez znakomitą badaczkę tego zagadnienia i tłumaczkę tekstów z Nag Hammadi, książka rozwija dotąd mało rozpatrywany nawet wśród znawców problem historyczny, a mianowicie społeczne uwarunkowania teologii chrześcijańskiej w III w. Twierdzenia autorki prowokują do polemiki, zwłaszcza przez swe uproszczenia, ale właśnie tak napisane artykuły, to znaczy z tezą jasno zarysowaną, nadają się na lekturę teologiczną średnio zorientowanego czytelnika.

Ks. Wincenty Myszor